

KELIOS NAUJESNĖS JOTAINIŲ TARMĖS YPATYBĖS¹

Ž. URBANAVIČIŪTĖ

1. Fončinės ypatybės

Pagal senąjį tarminį žemėlapi Jotainiai (Ramygalos raj.) priklauso rytų aukštaičių pantininkų tarmei. Bet vargu ar galime ją drąsiai skirti pantininkams, nes didesnę pusę kaimo gyventojų sudaro pontininkai. Dar net ir į pietus esančiuose kaimuose labai daug pontininkų. Tarmė labai nevienalytė, ypač pagal dvigarsių *am, an, em, en* tarimą. Kadangi į šiaurę esančių kaimų gyventojai yra pontininkai, į pietus ir pačiuose Jotainiuose maišosi pontininkai ir pantininkai, o rytuose visai greta gyvena puntininkai, todėl ir šiame kaime gyventojai šneka ne viena tarme.

1. Atskirai reikia pakalbėti apie minėtuosius dvigarsius *am, an, em, en*. Tvirtagalius ir nekirčiuotus šiuos dvigarsius pantininkai ir pontininkai paprastai verčia į *om, on, em, en*, o jotainiškiai – ir pantininkai, ir pontininkai – verčia į *um, un, im, in* : *duñtiš, luðkos, duðg(u)s, ruðk(u), piðk(i), šviñte, piðktåden(i)š*. Gal būt, čia turi įtakos gretima Vadoklių tarmė (pantininkai). Bet greičiau šis pasikeitimas įvyko dėl to, kad garsai *o, e* Jotainių tarmėje ir dvigarsiuose, ir ne dvigarsiuose linkę pasiaurėti ir virsti į *u, i* : *mutinåla, tivå.l(i)š*. Todėl jotainiškųjų *ruðkos* galėjo taip atsirasti: *raðkos > roðkos > ruðkos*.

Taip leidžia manyti tai, kad Sidabravo tarmė, esanti tolokai nuo puntininkų, panašiai verčia nekirčiuotus *am, an, em, en* : *piðktådenið, serbintåle*.

Įdomesni Jotainių tarmėje yra tvirtapradžiai *ám, án, ém, én*. Pagal jų tarimą čia galima būtų išskirti lyg ir tris tarmes: *pantininkų, pontininkų* ir *puantininkų*. Šie dvigarsiai tariami trejopai: a) *ám, án, ém, én* : *låg(u)s, pânt(i)s, pémpe*; b) *om, on, em, en* : *løg(u)s, pönt(i)s, pémpe*; c) *uom, uon, iem, ien* : *uont(i)s, patuomse, piempe*.

Čia dvigarsių *am, an, em, en* kitimas toliau pažengęs, negu kitose rytų aukštaičių tarmėse. Pirmiausia *am, an, em, en > om, on, em, en*, o šių dvigarsių pirmasis sandas dar susiaurėjęs. Taip gaunamas trigarsis. Kitimas primena latvių dvigarsių *an, en* likimą. Plg. la. *kuodu* – lie. *kuondø*, *luogs* – *luog(u)s*, *zuods* – *žuond(u)s*. Tik Jotainių tarmėje neišnyksta *n*.

2. Balsiai *a, e < an, en* taip pat labai nevienodi, ypač *e* galūnėse. Žodžio pradžioje jie keičiasi taip pat, kaip dvigarsiai *an, en*. Pontininkai juos verčia į *o, e* :

¹ Skaityta 1962 m. gruodžio mėn. 3 d. respublikiniame dialektologiniame-toponiminiame pasitarime.

žōsin(u)s, ōžul(u)s, grōšt(u)s, švēst. Puontininkai *q* verčia į *uo* : *žuōs(i)s, uōžul(u)s, gruōšt(u)s*. Kaip tariamas *ę* < *en* žodžio pradžioje, neteko girdėti.

Pantininkai šiuos du garsus keičia, nesilaikydami jokių dėsnių, nes vieną žodį taria vienaip, kitą kitaip. Dvigarsiai *am, an, em, en* keičiasi priklausomai nuo kirčio ir priegaidės; o *q, ę* pasikeitimui priegaidė neturi jokios reikšmės. Jotainiškai priegaidžių neskiria ant ilgųjų balsių. Daugelis pontininkų minėtųjų garsų visai nepakeičia: *grāšt(u)s, žāsis, āžul(u)s, grēšī*. Kiti pantininkų tarmės atstovai vienuose žodžiuose *q, ę* verčia į *o, e*, kituose neverčia, bet dėsnių nesilaiko: *žāsin(u)s, āžul(u)s, grōšt(u)s*. Kaip matome, nuo priegaidės pakitimai nepriklauso. Gali tvirtapradis virsti į *o*, o tvirtagalis — išlikti sveikas.

Jotainių tarmėje kai kurie nekirčiuoti ilgieji balsiai galūnėje išlieka sveikesni, negu žodžio pradžioje. Tokie yra *o, é, q, ę*. Daugiau keičiasi *ę* < *en*, o *q* < *an* išlieka nepasikeitęs, tik sutrumpėja. Vienaskaitos galininko linksnyje beveik visos trys tarmės išlaiko *q* sveiką: *gālva, šāka, ruōka, vaika*. Pontininkai ir puontininkai kartais pasako: *vaiko, lāpo*, bet dažniau sako, kaip pantininkai.

ę žodžio gale neišlaikomas toks švarus. Atviroje galūnėje kartais girdimas aiškus *e* (*šāke, žvāke, būlbe*), bet retai. Dažniau sakomas kiek susiaurėjęs *ę* : *kātę, kārvē, būlbę*. Visos tarmės taria vienodai. Uždaroje galūnėje *e* labiau pasikeitęs, tariamas kaip labai neaiškus *i* : *bū.v(i)š, māt(i)š, sāk(i)š*.

3. Nevienodai tarmėje keičiasi dvigarsiais *uo* ir *ie*. Paprastai tarmėse, jei *uo* virsta į *u*, tai *ie* virsta į *i*. Arba jei *uo* > *a*, tai *ie* > *e*. Jotainių tarmėje jie virsta į *u, e* : *puđēl(i)s, dunēla, kvetiēn(i)š, šenapjūt(i)š*. Dvibalsis *ie* ir balsis *é* tarmėse taip pat dažnai tariamas vienodai: arba abu tariami kaip *e*, arba kaip *i*. Jotainiuose *ie* virsta į *e*, o *é* — į *i*, pvz.: *giřū.ki, penēl(i)s*. Visi šie garsai (*uo, o, é*) linę siaurėti, tik dvibalsis *ie* atiduoda pirmenybę antrajam savo sandui *e*, o ne siauresniam *i*. Ir kirčiuotas dvigarsis *ie* tariamas kiek atviriau, plačiau negu lk. : *piēn(u)s, viēn(u)s*.

4. Tarmėje kietinamas priebalsis *l*, kai po jo eina nekirčiuotas *é*, kuris kinta trejopai: a) *klētēla*, b) *klatēla*, c) *klutēla*.

Pirmieji du atvejai dažnai sutinkami rytų Lietuvos tarmėse. Retesnis yra trečias: *klutēla, priēklut(i)š, pri'luke*. Tai, atrodo, naujas reiškinys, atsiradęs iš antrojo atvejo (*klatēla*). Jotainiuose nekirčiuotas *a* žodžio viduryje kartais (nedėsninškai) yra išverčiamas į *u* : *vākur, laikrušt(i)s, sidubri.n(i)š*. Todėl ir *klatēla* galėjo virsti į *klutēla*: **klētelē > klātelā > klatela > klutēla*.

5. Lietuvių kalbos tarmės, vengdamos hiato, tarp priešakinės eilės balsių paprastai įspraudžia *j*, o Jotainių tarmėje įterpiamas *v* : *ivėje, privēde, ivein(u)*.

2. Morfologinės ypatybės

1. Įdomiausias morfologijos bruožas yra *o*-kamienių veiksmažodžių perėjimas į *iu*-kamieną daugiskaitos pirmajame ir antrajame asmenyje. Pereina visų laikų veiksmažodžiai: *rāšēm* (rašome), *skītet* (skaitote), *rādet* (radote), *gāvēm* (gavome), *važavēm* (važiavome), *givēnēm* (gyvenome), *nesipi'kēm* (nesipykome), *dxinuōdavēm* (dainuodavome), *gani'davēt* (ganydavote). Nepasikeičia tik tie veiksmažodžiai, kurie prieš kamiengalio balsį *o* turi *j* : *jōjom, jōjot, ravējom*.

Atrodo, šis perėjimas bus įvykęs dėl analogijos su vienaskaitos I ir II asmeniu. Tarmėje vienaskaitos pirmajame ir antrajame asmenyje dvibalsiai vienabalsėja: *gāudō* (gaudau), *gāude* (gaudai), *dirbdavō* (dirbdavau), *dirbdavē* (dirbdavai). Pasikeitė

pagal vienaskaitos II asmenį, bet naujasis kamiengalis apibendrintas ir I daugiskaitos asmeniui. Vienaskaitos III asmeniui nėra kaip pasikeisti, todėl ir daugiskaitoje jis nepereina į kitą kamieną: *bū.va, saka, kalbedava*.

Lygiagrečiai su *i*-kamieniu vartojamos ir *o*-kamienės formos: *bū.vom, sskom, dārom*. Abi formos vartojamos be reikšmės skirtumo ir vienodai dažnai.

2. Kalbant apie veiksmažodžius, dar reikia priminti sangražines jų formas. Sangražos dalelytė dvejoja: *si* ir *se*, pvz.: *vėdasi* ir *vėdase, duódase*. Dalelytė *se* daugiau vartojama senesnių tarmės atstovų. Bet teko girdėti keletą keistos darybos formų, kur sangražos dalelytė ir veiksmažodžio galūnė sukeičiama vietomis: *duódasem̃, duódasem su tuo ravėjimu i gāla nesimāta; dirbasem*.

3. Iš daiktavardžių formų įdomiausias yra vienaskaitos iliatyvas. Paprastai postpozicija *-na* būna nukritusi tik daugiskaitoje (*laukuos, miškuos*), o Jotainių tarmėje ji išnykusi ir vienaskaitoje: *ipuola gr̃'čo, iláide ávina kléti, išvažáva rósijo, išdrība žé'mé iš tréče aukšta, aik laūka*. Iliatyvas šioje tarmėje retai vartojamas, dažnesnė prielinksninė konstrukcija.

Daiktavardžiai vienaskaitos naudininke turi kitą galūnę: *briedžu, vaiku*. Ši ypatybė dažnai tarmėse pasitaiko.

4. Asmeninis įvardis *tu* tarmėje ištiriamas *tū.jnos, tū.jeños*.

ia-kamieniai įvardžiai *kuris, koks, joks, toks, šis* vienaskaitos galininke turi galūnę *-ą < an*: *tukā dārba i vaik(υ)s gāli padarī'ī; svétim(υ)s i te pāded(u) te šā, te tā padirbēt̃; nuveisim kukā vākara i nuravēs̃im*. Gal būt, tai ir yra senoji šių (*i*)*a*-kamienių įvardžių galūnė. Įvardis *šis* net ir vardininke yra *ia*-kamienis: *šās*; vienaskaitos galininkas *šā*. Galėtų būti ir naujai išlyginta pagal kitus linksnius, nes kitur yra aiškus (*i*)*a*-kamienas.

Iki šiol buvo sakoma, kad vakariečiai *a < an* verčia į *ai*: *áizuolas, táis, anáis*. Nors jotainiškiai yra rytiečiai, bet pažįsta tokias įvardžių formas. Moteriškosios giminės daugiskaitos galininke šie įvardžiai turi tvirtapradį *ái*: *táis, anáis, katráis, šitáis*. Sunku paaiškinti, iš kur tai atsiradę, nes *a* niekur kitur neverčiamas į *ai*. Gal būt, tai įvardžiuotinės formos.

5. Jotainių tarmėje *a(ǝ)*-kamieniai būdvardžiai, kaip ir kitose tarmėse pasitaiko, daugiskaitos vardininke turi galūnę *-ūs*: *skl'stus, kárštus bl̃'ne*. Įdomesnis *u*-kamienių būdvardžių ir kitų vardažodžių daugiskaitos vardininkas. Jo sudarymui imamas kamiengalio balsis ne *-ū-*, bet *-au-*: *muñdraus beñe, grážaus, pl.gaus, skānaus kupū'ste*. Ši ypatybė rasta rytinėje tarmės dalyje, labiau į Vadoklių pusę.